

СИНИША ЈЕЛУШИЋ

ФУНКЦИЈА СЕНКЕ У ЛАЛИЋЕВИМ ПРИПОВЕТКАМА

Пажљивом, емпиријски усмереном истраживачу лексичке структуре књижевног дела, не би могло да промакне запажање да је према учесталости појављивања, термин сенка/сјенка један од најприсутнијих у Лалићевом књижевном делу уопште. Отуда се термин сенка/сјенка може означити једним од базичних, семантички привилегованих термина књижевног дела Михаила Лалића.

Каква је семантичка функција таквог степена присутности или привилегованости термина сенка у структури Лалићевог књижевног текста?

У овом саопштењу на ово питање покушавам да одговорим полазећи од интертекстуалне интерпретације у којој разликујем:

1. *синџакићичку* *раван* или визибилну функцију сенке: интертекстуалне релације књижевности и визуелних медија, и

2. *семанџићичку* *раван* или семантичку функцију сенке: интертекстуалне релације у равни семантике: књижевности и психологије, пре свега.

Другим речима, ради се о двојаком разликовању функција истог термина (сенка): 1. специфично естетској функцији (визибилној) и 2. концептуалној која, како ћемо се уверити, кореспондира са значењем неких других дисциплина (теоријом ликовних уметности, филмом, психологијом).

Ваља истаћи да однос ових двају функција, визибилне и концептуалне, није строго диференциран. Наиме, исти текст, отуда и термин, по правилу, садржи обе функције. Отуда се једино може говорити о доминантном присуству једне или друге међусобно имплицирајуће функције, али никако не и о њиховом међусобном потирању.

Полазећи од сложене типологије релација књижевности и визуелних уметности U. Weissteina¹ издвајамо само један тип интермедијских релаци-

¹ Vid. studije Urlicha Weissteina: *Comparing Literature and Art: Current Trends in Critical Theory and Methodology*. Literature and the Other Arts, ed. by Steven P. Sher and Ulrich Weisstein. Vol. III of the Proceedings of the IXth Congress of the International Comparative Literature association (ICLA), Innsbruck, 1981, pp.19-30. i *Literatur and the Visual Arts*. Interrelations of Literature. Ed. by Jean-Pierre Barricelli and Joseph Gibaldi. New York 1982.

ја које могу да буду продуктивно примењене на упоредни приступ Лалићевом књижевном делу. Ради се о посебно релевантном типу структуре књижевног текста чији су елементи доминантно визуелни, или, другачије речено, структури у којој су садржани елементи структурног поступка карактеристичног пре свега за визуелне уметности.

Разуме се да за сада остављамо по страни уопште место у овом типу разматрања, према коме је управо сенка фундаменталан појам у теорији ликовних уметности, који се појам најчешће повезује са сликарским поступцима представљања тродимензионалног простора у систему линеарне перспективе од ренесансе до данас.

а. ВИЗИБИЛНА ФУНКЦИЈА СЕНКЕ

Следећи типологију U. Weissteina издвојићемо два карактеристична примера визибилне функције сенке у књижевном тексту М. Лалића.

"Упали лампу. Понадала се да ће јој свјетлост смањити или бар ублажити самоћу, али то се не деси. Предмети се стварно појавише јасније, сваки на свом мјесту, али сјенке, неједнаке, изобличене, на чудан начин су показивале да је више сама него прије, окружена тим уским простором иза којег снијег вије и нараста, затрпава села и путеве, удаљава кућу од куће и човјека од човјека. Да се ослободи тих најезених сјенки, које никад прије нијесу биле тако зубате, она опет узе преслицу и загледа се у рад, погрбљена над њим и кријући се иза њега да не види оно што око ње расте, чуљи уши, замахује роговима и зијева да зло предскаже."²

Други пример:

"Мјесечина је прелазила у свитање кад погледа према планини: шуме црне као увијек и испод њих бијели простор. Нема ничег што би пажњу везивало, али у тренутку кад скрене поглед на другу страну, закотрљају се црне мрље низбрдицом као да су шуме кренуле у низину. Тако једном, тако другом, кад год се окрене. Зна учитељ да потјера није могла у планини преноћити и да не може рано стићи, али очи, намучене несаницом, стално слуте оно од чега душа стрепи."³

Сажето речено, ликовни елементи у наведеним примерима садржани су у, за ликовне уметности посебно карактеристичној просторној конкретизацији, потом, бинарној опозицији светло-тамно и исто тако, за визуелне медије уопште, карактеристичној спољашњој тачки гледишта наратора.⁴

² *Двије лампе у Пријовейке (Први снијеж*, Нолит, Београд, Побједа, Титоград, 1983, стр. 108)

³ *Трај*, *ibid*, стр. 108.

⁴ Спољна тачка гледишта омогућује да се из једног основног (непокретног/"имперсоналног") угла посматрања преузимају различити перцептивни сегменти. Отуда је аналогна појму централне/линеарне перспективе у ликовним уметностима. Према Арнхајму "централна перспектива... далеко је најреалистичнији начин приказивања оптичког простора... метод који подаци из визуелног искуства сугеришу сваком на најприроднији начин." Вид.: Р. Арнхајм, *Умјетност и визуелно ојажњање*, Београд, 1987, стр. 240.

У теорији филма термин спољашња тачка гледишта аналоган је термину кадар тачке гледишта: "*Кадар ишачке гледишта* је кадар у којем камера заузима положај неког субјекта да би нам показала што субјекат види." Branigan R. Edward, *Point of View in the Cinema*. Mounnton Publishers. 1984.

За оба примера карактеристична је конкретизација извора осветљења из кога проиходи контрастни однос светлост-тама. У првом примеру то је упаљена лампа, у другом валерски тон светлости месечине која прелази у свитање.

Подсетићу да проблем просторне конкретизације⁵ заузима посебно важно место у компаративним естетичким интерпретацијама књижевности и ликовних уметности, нпр. феноменолошкој интерпретацији естетског предмета или тзв. конститутивној онтолошкој анализи уметничког дела. Према том разликовању, *grosso modo*, поступак просторне конкретизације у структури уметничког дела, који се условно реализује у елементима пластичности, волуминозности, хроматике, осветљења и перспективе, дистинктивна је особеност медија ликовних уметности.

6. СЕМАНТИЧКА ФУНКЦИЈА СЕНКЕ

Посебно је карактеристично за Лалићев структурни поступак да феномен сенке у наведеним примерима нема издвојену визибилну функцију. Сасвим прецизно речено, визибилна димензија текста, сенке пре свега, каузално је повезана са његовом/њеном семантичком функцијом. Лако ћемо се уверити да сенка упућује на сасвим одређено егзистенцијално значење или прецизније, психолошко стање јунака приповетке. Тако, у првом примеру, сенка интензивира доживљај егзистенцијалне самоће; сенка "удаљава кућу од куће и човјека од човјека". Битно је повезивање са анксиозним стањем јунаковим за кога су сенке "најежене" и "тако зубате". Посебно се истиче предсказујућа функција сенке. Она, наиме, "зијева да зло предскаже".

Аналогна семантика сенке присутна је и у другом издвојеном фрагменту. Посебно је значајно повезивање анксиозног стања јунаковог са поменутом предсказајућом или антиципативном функцијом сенке: виђење црних мрља које се котрљају низбрдицом чини да "очи, намучене несаницом, стално слуте оно од чега душа стрепи".

У приповеци *У долини њоред Лима* Лалић сасвим експлицитно повезује сенку са страхом и анксиозном антиципацијом: "... прати их, на размаку, бјеличаста сјенка неодређена облика и нечујних покрета", или "Страх и зла слутња истовремено".⁶

⁵ "Када је тај степен довољно велик (то јест, ако се дело одликује довољном просторном одређеношћу) излагани се садржај може просторно да представи на конкретан начин: према томе, тада је могуће дотични садржај превести и из књижевности у сликарство, позориште и сл. (...) специфичност позоришта (или кинематографије) захтева конкретизацију оних карактеристика које се у књижевном делу могу једноставно да сматрају ирелевантним." (Б. А. Успенски, *Поетика композиције / Семантика икона*, Београд, 1979, стр. 114).

⁶ Приповетке (*Први снијеж*, Нолит, Београд, Побједа, Титоград, 1983.) стр. 163. Проблем о коме је реч, уопште је необично карактеристичан за Лалићево књижевно дело у целини. Тако у роману *Лелејска гора*, (Нолит, Београд, 1962, погл. *Кашун Јаблан с чесмом и дјевојком*) налазимо одјељак у коме сенка има истоветну анксиозно-антиципативну семантику:

"Једна сјенка, друкчија од других, појавила се негдје у ваздуху или на земљи. Нејасна је као обично, дрмнула ме злом слутњом и ишчезла. Стадох да одредим шта је и

Привилеговано место које у структури Лалићевог књижевног текста заузимају појмови сенке и страха, оправдавају повезивање њихове темељне семантике са другим дисциплинама код којих ови појмови заузимају централно место. Тако на пример, следствено општем ставу неколиких духовних дисциплина (психологија, психијатрија, философија, теологија) анксиозност (страх/стрепња/тескоба) представља суштинску димензију у развоју и животу људског бића.⁷

Појам сенке посебно је присутан у аналитичкој психологији К. Г. Јунга. За Јунга сенка (као и *Animus/Anima*) симбол је архетипског порекла. Она представља мрачну половину душе, које се човек увек решавао пројекцијом.⁸ Сенка одговара негативној особности ега те обухвата оне особине којих је постојање болно или вриједно жаљења.⁹ Своје недостатке које открива сенка радије *пројектирамо* (пројекција) на друге, него да се сами суочимо с њима.¹⁰

Две равни интертекстуалне интерпретације функције сенке у структури Лалићевих књижевних текстова (синтактичка и семантичка) убедљиво показују да се Лалићево књижевно дело може необично инспиративно тумачити из угла интердисциплинарне или интертекстуалне интерпретације књижевног текста. Појмови сенке, страха, анксиозности/слутње, савршено су аналогни резултатима савремене психологије, али и егзистенцијалне филозофије и теологије. Како то да су резултати ових дисциплина, прецизније: Јунгове аналитичке или Нојманове архетипске психологије, непосредно присутни у темељном значењу Лалићевог књижевног текста, представља необично сложено питање, које захтева посебно истраживање.

одакле - гледам, а не могу да погодим чиме ме то охладил. (...) што је у ствари нејасан страх пробуден неразговјетним доставама чула. Оно што је сад пробудило стрепњу у мени..." (стр. 16). Упореди и идентификацију појмова сенка и стрепња у исказу: "Она сјенка, управо стрепња што је прати" (стр. 17).

⁷ Вид. Мишел Злотовиц, *Страхови код деце*, Београд 1982. Упор. овоме аналоган Фројдов став према коме страх представља централни проблем психијатрије (Freud, S. *Netmung, Symptom und Angst*, GW XIV, Fisher, 1926, код Настовић Иван, *Неуројски синдроми*, Горњи Милановац, 1984, стр. 83).

На трагу постулата егзистенцијалне филозофије је став В. Јеротића: "... страх и кривица ... неуклоњиви и неизбежни, онтички људски феномени са којима човек не само да треба већ и мора да се сусретне у току самоостварења и самопотврђивања" (Владета Јеротић, *Психоанализа и култура*, Београд, 1980, стр. 150. Вид.: Владета Јеротић, *Анксиозне неурозе и фобије* // В. Јеротић, М. Поповић, *Психодинамика и психоанализа неуроза*, Београд, 1989.

⁸ С. G. Jung, *Психологија & алкемија*, Zagreb, 1984. стр. 36-37.

⁹ Ibid, стр. 160.

¹⁰ М. L. von Franz, *Proces individuacije* // Karl Gustav Jung, *Човек и његови симболи*, Zagreb, 1973. Вид. посебно: Erich Neumann, *Depth Psychology and a New Ethic*, Harper Torchbooks, Harper & Row, New York, 1973.

Siniša Jelušić

FUNCTIONS OF THE SHADOW IN LALIĆ'S STORIES

Summary

The object of analysis is the structural function of the term shadow in Lalić's stories. The author distinguishes two main functions of the term shadows: syntactic or visible function, and semantic function. The first, visible function, is in the causal connection with second, semantic function.

Intertextual interpretation of Lalić's stories, in this paper, has been directed to a. the problem how to organise the structure of his literary text in the principle of structure of the painting forms (syntactic level) and b. at the same time to the problem of semantics of anxiety which is, in our opinion, the primary problem in Lalić's literary works.

The author also interpreted analogies between results of modern psychology (C.G. Jung and E. Neumann) and semantic of Lalić's literary text.

